

Creatief Vertalen

**De Oudengelse adaptatie van Orosius' *Historiarum Adversum Paganos Libri VII*
als overtuigend werk voor Angelsaksische elite**

Iris van Versendaal

Studentnummer: 6395090

Bachelorscriptie Geschiedenis

Datum van inleveren: 18 juni 2021

Begeleider: Dr. Irene O'Daly

Aantal woorden: 7995

Abstract

Een vertaling als medium om ideologische ideeën te verspreiden: deze scriptie onderzoekt de betekenis en het doel van de Oudengelse vertaling van Orosius' *Historiarum Adversum Paganos Libri VII* (OEO), een geschiedschrijving uit de vierde eeuw. Het gaat hier echter niet enkel om een vertaling, maar een adaptatie. Het is een zorgvuldig aangepast werk waarbij stukken zijn toegevoegd, weggelaten en verplaatst. Het is gemaakt met een duidelijk doel voor ogen: OEO versterkt zowel het Angelsaksisch koningschap als de politieke ambities van het Angelsaksische hof. Op wat voor manier dit wordt versterkt, is waar dit onderzoek om draait.

Eerst wordt er gekeken naar de ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap en hoe dit beïnvloed is door de Karolingen. Vervolgens laat een casestudy over het hoofdstuk in OEO dat gericht is op Alexander de Grote zien hoe deze ideeën tot uiting komen in het boek. Daarna wordt er gekeken naar de politieke ambities van het Angelsaksische hof, met name het educatieprogramma van Alfred de Grote, het idee van *translatio imperii* en de creatie van een verenigde Angelsaksische identiteit. Tot slot verduidelijkt een casestudy over de toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan uit OEO hoe deze ambities tot uiting komen en worden gelegitimeerd in deze adaptatie.

Door te kijken naar de culturele omgeving waarin de vertaling is gemaakt en deze adaptatie als zowel proces als product te beschouwen, wordt bewezen dat OEO past binnen een breder scala aan werken die de doelen en idealen van het Angelsaksische hof verspreiden onder hun elite bevolking. Close-reading speelt in deze scriptie de hoofdrol: zowel in vergelijking met Karolingische en andere Angelsaksische werken als in OEO zelf. Hieruit zal blijken dat OEO leunt op Karolingisch gedachtegoed, laat zien wat goed en slecht koningschap is, loyaliteit van en naar onderdanen benadrukt en het idee van *translatio imperii* legitimeert.

Inhoud

Inleiding	5
1. OEO als versterking van ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap	10
2. Casestudy 1: Het deel van OEO gewijd aan Alexander de Grote	15
3. OEO als versterking van de politieke ambities van het Angelsaksische hof	20
4. Casestudy 2: De toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan in OEO	24
Conclusie	28
Literatuurlijst	31

Inleiding

Paulus Orosius (317-418) schreef omstreeks 417 zijn boek *Historiarum Adversum Paganos Libri VII* (zeven boeken van geschiedenis tegen de heidenen) op verzoek van kerkvader Augustinus van Hippo (354-430). In dit boek wordt de wereldgeschiedenis beschreven volgens een christelijk perspectief. Het omschrijft voornamelijk de geschiedenis van Griekenland en Rome eindigend met de val van Rome tot 410. Dit boek en het boek van Augustinus van Hippo, *De civitate Dei contra paganos* (over de stad van God tegen de heidenen), moesten beide de rol van de christelijke God in menselijke zaken duidelijk maken. De tekst is een reactie tegen het idee dat de val van Rome werd veroorzaakt door de Romeinen die het traditioneel heidendom verwierpen ten gunste van het christendom.¹ *Historiarum Adversum Paganos* was een van de belangrijkste geschiedwerken over de oudheid in de vroege middeleeuwen. De grote hoeveelheid kopieën die is gevonden, geeft aan hoe belangrijk het werk was in die tijd: vijftig manuscripten van voor 1100 en tweehonderd manuscripten van voor 1500. Ook in Angelsaksisch Engeland werd het boek veelvuldig gebruikt, te zien aan de vele woordenlijsten uit de zevende en achtste eeuw en het gebruik door Angelsaksische schrijvers als Beda en Aldhelm.²

In de late negende of vroege tiende eeuw werd er een Oudengelse vertaling van Orosius' boek (OEO) gemaakt. OEO is bewaard gebleven in twee manuscripten: het Tollemache (ook wel Lauderdale) manuscript uit de tiende eeuw (British Library, Add MS 47967) en British Library, Cotton MS Tiberius B I uit de elfde eeuw.³ De eerste verwijzing naar OEO stamt uit de twaalfde eeuw, waarin staat dat Alfred de Grote de vertaling zou hebben geschreven, maar tegenwoordig wordt dit als onjuist beschouwd.⁴ Het originele vervaardigingsjaar van OEO kan verklaard worden aan de hand van referenties. Zo wordt er in het vierde boek verwezen naar Hongaren, waar in 862 voor het eerst van gehoord wordt. Dit is daarmee het vroegst mogelijke jaar van vervaardiging. De invloed van OEO

¹ P. Orosius en anoniem, *The Old English history of the world: an Anglo-Saxon rewriting of Orosius*, Malcolm R. Godden ed. (Cambridge, MA, 2016), vii-xi.

² Orosius, *The Old English history*, vii-xi.

³ Voor Tollemache/Lauderdale: The British Library, 'Add MS 47967', geraadpleegd 15 juni 2021 via http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_47967

Voor Cotton MS Tiberius B I: The British Library, 'Cotton MS Tiberius B I', geraadpleegd 15 juni 2021 via http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Cotton_MS_Tiberius_B_I

⁴ Orosius, *The Old English history*, xi.

op het werk 'De Oudengelse Boëthius', die uiterlijk uit 950 stamt, geeft aan dat OEO voor 930 gemaakt moet zijn. Er is niet veel bekend over de auteur van OEO. Hij kwam uit het westen van het Angelsaksische rijk, had goede kennis van Latijn en was redelijk bekend met de geschiedenis van de oudheid. Mogelijk was hij een geestelijke, vanwege zijn educatie, gebruik van Latijn en perspectief. Mogelijk hebben er meerdere auteurs aan gewerkt, aangezien er verschillen op te merken zijn in taalgebruik en schrijfstijl. Geleerden zijn er echter wel over uit dat, bij meerdere auteurs, het om een samenwerkingsproject ging.⁵ The British Library geeft daarentegen aan dat het om een enkele auteur gaat.⁶ Deze scriptie gaat er daarom vanuit dat het of om een enkele auteur gaat of om een samenwerkingsverband tussen meerdere auteurs waarbij de aanpak en het doel wat betreft de samenstelling van inhoud van OEO overeenkwam.

Wetenschappelijk onderzoek uit de twintigste eeuw focuste voornamelijk op een vergelijking van OEO met het origineel. Er was veel kritiek op de capaciteiten van de anonieme auteur van OEO. Zo concludeerde historica Dorothy Whitelock dat de OEO een werk vol met verwarringen en misvattingen is.⁷ Literatuurhistorica Janet Bately benadrukte dat volgens haar onderzoek OEO slechts een vijfde in omvang is ter vergelijking met het origineel.⁸ Historicus Malcolm Godden toonde recentelijk aan dat dit weglaten en de andere aanpassingen niet te wijten is aan de kundigheid van de auteur, maar dat de auteur juist doelbewust delen heeft weggelaten, aangepast of voorzien heeft van eigen commentaar.⁹ Literatuurhistoricus Francis Leneghan stelt dat OEO niet enkel een boek is dat de wereldgeschiedenis beschrijft, maar dat het is geschreven om de lezer te overtuigen van *translatio imperii*; dat het Angelsaksische rijk het Romeinse keizerschap zou overnemen van het uit elkaar gevallen Karolingische rijk.¹⁰ Dat de auteur van OEO voor zijn vertaling vermoedelijk een kopie van *Historiarum Adversum Paganos* afkomstig uit het Karolingische rijk gebruikte, versterkt dit argument.¹¹

⁵ Ibidem, xi-xv.

⁶ The British Library, 'Add MS 47967', geraadpleegd 15 juni 2021 via http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_47967

⁷ Leneghan, F., 'Translatio Imperii: The Old English Orosius and the Rise of Wessex', *Anglia* 133-4 (2015), 657.

⁸ Leneghan, 'Translatio Imperii', 657.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, 656-658.

¹¹ Orosius, *The Old English history*, xiv.

OEO als overtuigend werk; dat is waar deze scriptie op voortbouwt. De vraag die deze scriptie zal beantwoorden luidt: Op wat voor manier diende de Oudengelse adaptatie van Paulus Orosius' *Historiarum Adversum Paganos Libri VII* als versterking van het Angelsaksisch koningschap en de politieke ambities van het Angelsaksische hof? De focus ligt hiermee op de culturele omgeving waarin het werk is gemaakt. Door OEO niet als vertaling, maar als een adaptatie te behandelen zal duidelijk worden op wat voor manier OEO werd ingezet.

Wat maakt een adaptatie anders dan een vertaling? Een adaptatie kenmerkt zich volgens literatuurtheoretica Linda Hutcheon als volgt:

1. Het is een erkende omzetting van een ander herkenbaar werk of meerdere werken.
2. Het is een creatieve en interpretatieve daad van toe-eigening.
3. Het heeft een uitgebreide, intertekstuele band met het aangepaste werk.¹²

Hutcheon ziet een adaptatie als zowel een proces als een product. Het is een op zichzelf staand product, dat de kracht heeft om de betekenis van het origineel voor de gebruiker te veranderen. Het is ook een proces: de betekenis van een adaptatie is namelijk een transgenerationeel fenomeen; een product dat niet alleen een op zichzelf staande betekenis heeft, maar ook betekenis die met de tijd, over generaties, kan veranderen en zich aanpast aan de culturele omgeving waarin het zich bevindt.¹³ Wat is de impact van deze theorie van adaptatie voor ons begrip van OEO? Door OEO als adaptatie te beschouwen, wordt zowel de verbintenis met het origineel als de op zichzelf staande betekenis erkend. Door je bewust te zijn van de culturele omgeving waarin het werk zich bevond, wordt duidelijk dat enkel een directe vergelijking tussen origineel en adaptatie niet per se zinvol is.¹⁴ Om de betekenis van OEO te achterhalen is dus het zinvoller om de adaptatie in relatie tot zijn culturele omgeving te onderzoeken.

Om OEO in relatie tot zijn culturele omgeving te onderzoeken, is het belangrijk om te kijken naar wie er tijdens de vervaardiging van dit boek aan de macht was. West-Europese koningen spelen namelijk een centrale rol in de vroegmiddeleeuwse

¹² L. Hutcheon, *A Theory of Adaptation* (London/New York 2013), 7-10.

¹³ Hutcheon, *A Theory of Adaptation*, 16-20, 29-32.

¹⁴ *Ibidem*, 10, 31-32.

samenleving. Ze worden gezien als vertegenwoordigers van het christendom, gerechtigheid en militaire kracht. In de periode van vervaardiging van OEO tussen 862 en 950, volgden zes Angelsaksische koningen elkaar op. Deze scriptie richt zich vanwege haar beperkte omvang vooral op de jaren 871-939, waarbinnen de regeerperiodes van Alfred de Grote (r. 871-899), zijn zoon Eduard de Oudere (r. 899-924) en kleinzoon Æthelstan (r. 924-939) vallen. Voor de analyse van OEO is het nuttig om te focussen op de invloed van het educatieprogramma van Alfred de Grote, de ontwikkeling van een Angelsaksische identiteit en de invloed van de Karolingen op Angelsaksisch gedachtegoed tijdens de regeerperioden van deze koningen. Er wordt namelijk in OEO naar deze onderwerpen verwezen.

Voor wie was OEO bestemd? Terwijl Orosius in zijn voorwoord schreef over zijn bedoelingen, heeft de auteur van OEO geen voorwoord achter gelaten, waardoor het niet direct te achterhalen valt. Wel weten we dat, omstreeks de tijd dat het werk werd vervaardigd, in toenemende mate elite leken de volkstaal konden lezen. Elite leken dienden namelijk hun Oudengelse lees- en schrijfvaardigheid te verbeteren in het kader van het educatieprogramma van Alfred de Grote.¹⁵ Het is dus mogelijk dat OEO diende als boek voor studenten. Maar de elite zelf had ook boeken in privébezit, ook al konden zij niet altijd alles ervan lezen.¹⁶ In OEO zijn passages uit *Historiarum Adversum Paganos*, die specifiek bedoeld waren voor geestelijken en militairen, weggelaten en lijkt de nadruk op een elite publiek te liggen.¹⁷ Deze scriptie gaat er daarom vanuit dat OEO bestemd is voor een elite publiek.

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie wordt gekeken naar de ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap in de late negende en vroege tiende eeuw en hoe een geadapteerd boek als OEO deze ideeën vertegenwoordigd. In het tweede hoofdstuk dient een close-reading van het deel van OEO over Alexander de Grote (r. 336 v. Chr. - 323 v. Chr.) als voorbeeld voor hoe de ideologische ideeën over Angelsaksisch

¹⁵ M. Gretsche, 'Literacy and the uses of the vernacular' in Godden, M. R., *The Cambridge Companion to Old English Literature* (Cambridge 2013), 286.

¹⁶ M. Godden, 'Literacy in Anglo-Saxon England' in Gameson, R., *The Cambridge History of the Book in Britain Volume 1: 400-1100* (Cambridge 2012), 586-590.

¹⁷ O. Khalaf, 'A Study on the Translator's Omissions and Instances of Adaptation in the Old English Orosius: the Case of Alexander the Great', *Filologia Germanica* 5 (2013), 202.

koningschap tot uiting komen in het boek. In het derde hoofdstuk worden de politieke ambities van Alfred de Grote en zijn opvolgers onder de loep genomen, met name Alfred's educatiebeleid en het idee van *translatio imperii*, en hoe OEO deze ambities benadrukt en legitimeert. In hoofdstuk 4 dient een close-reading van de toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan als voorbeeld voor hoe OEO de politieke ambities van het Angelsaksische hof benadrukt en legitimeert. Door de gehele scriptie heen zullen ook kortere voorbeelden uit OEO en vergelijkingen met andere Angelsaksische werken uit de late negende en vroege tiende eeuw worden gegeven.

De twee casestudies die door middel van close-reading worden geanalyseerd zijn beide een goed voorbeeld van adaptatie. De eerste casestudy behandelt hoofdstuk negen van het derde boek, dat gaat over het leven van Alexander de Grote. Alexander de Grote was in de vierde eeuw v. Chr. koning van Macedonië en veroverde het Perzische Rijk.¹⁸ OEO heeft de betekenis van het verhaal van Alexander de Grote zo aangepast dat het nu als voorbeeld dient voor wat een goede koning wel en niet zou moeten doen.¹⁹ De tweede casestudy behandelt het eerste hoofdstuk van het eerste boek, met focus op de reisverslagen van Ohthere en Wulfstan. Dit zijn twee korte verhalen die later aan OEO zijn toegevoegd en dus niet in de versie van Paulus Orosius staan.²⁰ Het kan worden beschouwd als een uiting van de politieke ambities van het Angelsaksische rijk.

Door OEO te zien als adaptatie en het hiermee als proces en product te behandelen, zal blijken dat OEO op meerdere manieren Angelsaksisch koningschap en de politieke ambities van het Angelsaksische hof versterkt. In OEO komen zowel de ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap als de legitimering van de politieke ambities van het Angelsaksische hof naar voren. OEO is daarmee een uiting van Angelsaksische ideologie, idealen en identiteitsvorming; een werk dat past binnen een groter scala aan Angelsaksische werken met dezelfde thematiek.

¹⁸ L. de Blois en B. van der Spek, *Een kennismaking met de oude wereld* (Bussum 2017), 155-157.

¹⁹ Leneghan, 'Translatio Imperii', 689-690.

²⁰ Orosius, *The Old English History*, xi-xii.

1. OEO als versterking van ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap

De invulling en betekenis van koningschap spelen een zeer belangrijke rol in OEO. Dit wordt niet alleen uitgedrukt door aan vrijwel iedere Romeinse keizer een apart hoofdstuk te wijden, maar ook door aanpassing van de inhoud van de tekst van Orosius. De auteur van OEO voegt bij sommige keizers veel informatie toe, wat erop wijst dat het hier niet gaat om een directe vertaling maar om een adaptatie. Zo is het verschil tussen de beschrijving van keizer Aurelius Alexander (r. 221-235) in *Historiarum Adversum Paganos* en OEO groot:

Historiarum Adversum Paganos:

Zijn moeder, Mamea, een Christene, regelde het krijgen van instructie van de priester, Origen. Nu ging Alexander meteen op expeditie tegen de Perzen en zegevierend overwon hij Xerxes, hun koning, in een zeer groots gevecht.²¹

OEO:

En Mamea, zijn goede moeder, stuurde de zeer geleerde priester Origen en zij werd een Christene en goed opgeleid door hem. Ze zorgde ervoor dat haar zoon zeer goedgezind naar Christenen was. Hij ging met een leger tegen de Perzen en vermoorde hun koning Xerxes.²²

Aan OEO zijn duidelijk veel woorden toegevoegd die betrekking hebben op de christelijke en geleerde aspecten van het hof van Aurelius Alexander en zijn onderdanen. Het benadrukt het belang van educatie en christelijkheid. Het zal duidelijk worden dat vooral het laatste belangrijk is voor ideeën over goed koningschap. In dit hoofdstuk wordt eerst gekeken naar waar Angelsaksische ideeën over koningschap vandaan komen, namelijk het Karolingische hof. Het laat zien dat de Angelsaksische ideeën over koningschap onderdeel zijn van een bredere West-Europese christelijke visie. Vervolgens wordt er ingegaan op hoe het Angelsaksische perspectief op deze visie in OEO tot uitdrukking komt, middels meer voorbeelden.

²¹ Eigen vertaling vanuit het modern Engels. Bron: P. Orosius, *The Seven Books of History Against the Pagans*, ed. R.J. Deferrari (Washington D.C. 2001), 313. Bron: The Latin Library, 'Historiarum adversum paganos pauli orosii liber septimus', geraadpleegd op 18 juni 2021 via <http://www.thelatinlibrary.com/orosius/orosius7.shtml>

²² Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English history*, 378-379.

De vroegmiddeleeuwse koning heeft een belangrijke positie binnen de samenleving in West-Europa; hij was zowel een krijger koning als een spiritueel boegbeeld. Aan de ene kant had hij namelijk een belangrijke praktische functie, het leiden van het leger, en aan de andere kant was hij een vertegenwoordiger van God. Een invloedrijke denker op het gebied van koningschap was de geestelijke Hincmar van Reims (806-882). Hij vormde in zijn traktaten een brug tussen de ideologieën van het theocratische en feodale koningschap.²³ In zijn traktaat *De regis persona et regio ministerio*, gericht aan keizer Karel de Kale (823-877), betoogde hij, samengevat door cultuurhistorica Julia Smith, het volgende:

The Christian God appoints kings, permitting evil ones as well as enabling good ones. A good king rules in justice, punishing criminals, defending the church, and being equitable in judgement, and is thus a blessing to his subjects, bringing them peace, fruitful soil and fertility. By contrast, a bad king brings only suffering, oppression, invasion, and famine.

24

De kwaadaardige, slechte koning was volgens Hincmar door God aangesteld om zondaars te straffen. De nadruk voor een goede koning lag volgens Hincmar bij wetgeving, waarin de loyaliteit van de onderdanen van de koning is vastgelegd. De goede koning diende als wetgever en als uitvoerder van rechtvaardigheid door middel van het naleven van zijn eigen wetten en de wetten van zijn voorgangers.²⁵ Hincmar had zich in zijn denken laten inspireren door de Bijbel (zowel het Oude als het Nieuwe Testament), kerkvaders Ambrosius van Milaan (339-397) en Augustinus van Hippo, paus Gregorius de Grote (540-604) en een anonieme Ierse schrijver uit de zevende eeuw.²⁶ Deze inspiratiebronnen voor Hincmar zijn ieder onderdeel van verschillende stromingen die het algemene denken over vroegmiddeleeuws koningschap hebben gevormd. Alhoewel zij in zekere zin van elkaar verschillen, hebben deze stromingen met elkaar

²³ J.L. Nelson, 'Kingship, Law and Liturgy in the Political Thought of Hincmar of Rheims', *The English Historical Review* 92-163 (1977), 279.

²⁴ J.M.H. Smith, *Europe after Rome: a new cultural history 500-1000* (Oxford 2007), 243-244.

²⁵ Nelson, 'Kingship', 242-243.

²⁶ Het gaat hier om het werk *De duodecim abusivis saeculi*. Hincmar zelf dacht dat dit Cyprianus van Carthago (gestorven in 258) was. Bron: Smith, *Europe after Rome*, 244, 339.

gemeen dat zij allen de koning zien als de centrale figuur wat betreft de interactie tussen het bovennatuurlijke, wereldse en het sociale. Door het gedrag van de koning en zijn voorkomen worden het goddelijke, natuurlijke en het menselijke door elkaar beïnvloed. In de traktaten van Hincmar komen de zienswijzen van deze stromingen samen. Het is het resultaat van een langzaam proces van denken over koningschap in een toenemend verchristelijkt Europa.²⁷

Dat de Angelsaksen dezelfde visie hadden als Hincmar aan het Karolingische hof, wordt duidelijk door de biografie over Alfred de Grote te vergelijken met Karolingische biografieën. De biografie van Karel de Grote, *Vita Karoli Magni*, is geschreven door de geleerde Einhard (775-840) ergens tussen 817 en 833.²⁸ De biografie van Alfred de Grote, *Vita Ælfredi regis Angul Saxonum*, is geschreven door de Welshe monnik Asser (gestorven in 909) omstreeks 893. Asser's werk lijkt veel op Karolingische biografieën van vrome edelmannen, waaronder de biografie geschreven door Einhard; het behandelt thema's als persoonlijke vroomheid en houdingen tegenover wereldlijke en spirituele autoriteit door middel van de verbeelding van toegewijde activiteiten.²⁹ Asser was bekend met een aantal Karolingische teksten, waaronder *Vita Karoli Magni*, en gebruikte deze zowel als structurele modellen als literaire bronnen.

Ook heeft Asser de theorieën van Gregorius de Grote omtrent leiderschap gebruikt voor zijn portrettering van Alfred.³⁰ Gregorius noemt namelijk in zijn *Moralia* (578-595), een commentaar op het Bijbelboek van Job dat uitlegt waarom God het kwaad toelaat in de wereld, dat fysieke ziekte een eigenzinnige wil kan disciplineren.³¹ Wanneer Alfred in de biografie van Asser wordt geteisterd door fysieke ziekte, trekt hij zich terug en gaat toegewijd bidden. Hiermee wordt er niet alleen verwezen naar Gregorius' *Moralia*, maar ook naar het ideaal van boetedoening. Dit ideaal domineerde het Karolingische politieke gedachtegoed in de tweede helft van de negende eeuw. Dit gedachtegoed blijkt uit het feit dat Karel de Kale een eigen gebedenboek in privébezit had. In dit boek wordt hij

²⁷ Ibidem, 244-247.

²⁸ Het exacte jaar van vervaardiging is onbekend. Bron: R. McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge 2004), 30.

²⁹ P. Kershaw, 'Illness, power and prayer in Asser's Life of King Alfred', *Early Medieval Europe* 10-2 (2001), 201-202.

³⁰ Kershaw, 'Illness', 208.

³¹ Ibidem, 215-216.

knielend en biddend voor God afgebeeld. De uitbeelding van gebed werd in de negende eeuw dé manier om de juiste relatie van de koning tot God te laten zien. Waar in het gebedenboek het ideaal van boetedoening als afbeelding wordt uitgebeeld, werd in Asser's biografie dit ideaal beschreven.³² Asser legt in het boek dus de nadruk op de vroomheid van Alfred en zijn onderdanigheid aan God, wat past bij het verchristelijkt Europa dat eerder genoemd werd. Maar Asser laat ook zien, door middel van thema's als Alfred tijdens de jacht, dat de koning, ondanks zijn ziekte, nog steeds een capabele, sterke leider is die zijn verantwoordelijkheden aan kan. Dit samenspel van vroomheid, onderdanigheid en kracht laat de wisselwerking zien tussen de koning als krijger en als spiritueel boegbeeld.

Wat goed koningschap inhield, was echter niet enkel iets waar alleen geestelijken zich mee bezighielden. Ten alle tijden was ook de goedkeuring en medewerking van de seculiere elite nodig. De koning en de elite waren afhankelijk van elkaar; principes van rechtvaardigheid en zelfbeheersing waren voor zowel de elite als de koning van groot belang om hun positie in de samenleving te behouden of te verbeteren.³³ In een adaptatie van *De consolatione Philosophiae* van de Griekse filosoof Boëthius (477-534) door Alfred de Grote weidt hij uit over de relatie met zijn onderdanen en zijn eigen rol hierin. Deze informatie is niet terug te vinden in de originele tekst van Boëthius. Alfred benoemt drie klassen aan mensen die essentieel zijn voor zijn land: biddende, vechtende en werkende mannen. Zij zijn het gereedschap van de koning, maar hij moet zorgen dat het hen aan geen enkele vorm van steun ontbreekt.³⁴ Wanneer nieuwe toevoegingen aan bestaande wetten werden gerealiseerd, kregen alle edelmannen en kloosters een exemplaar.³⁵ Deze wetten waren niet alleen belangrijk omdat daarin de loyaliteit van de onderdanen was vastgelegd, maar ook omdat de Angelsaksische koning samen met geestelijken en elite bijeenkomsten hield waarin nieuwe wetten en oorkondes werden besproken. In toenemende mate, beginnend bij Alfred de Grote en verder ontwikkeld tijdens de regeerperioden van Eduard de Oudere en Æthelstan, werden deze bijeenkomsten bezocht door elite en waren zij onderdeel van

³² Ibidem, 219-220.

³³ Smith, *Europe after Rome*, 250.

³⁴ T.E. Powell, 'The 'Three Orders' of society in Anglo-Saxon England', *Anglo-Saxon England* 23 (1994), 103-104.

³⁵ K. Crossley-Holland, *The Anglo-Saxon World: An Anthology* (Oxford 2009), 24.

besluitvorming. Het voornaamste doel van deze vergaderingen was het bereiken van consensus. Rituele, symbolische elementen die zijn gelijkenis vinden in de koninkrijken van de Karolingen en Ottonen, zoals persoonlijke begroetingen door de koning, zorgden voor acceptatie en saamhorigheid onder de elite, ook al waren niet alle elite het eens met besluiten die werden gemaakt.³⁶

Terwijl het land waar de Angelsaksische koning over heerste vanaf de negende eeuw steeds verder toenam, nam ook het gebruik van documenten toe. Ten eerste werd het huishouden van de koning groter; er waren meer manschappen nodig, zowel geestelijken als elite, om te kunnen blijven heersen. Ten tweede had het educatieprogramma van Alfred de Grote gezorgd voor meer geletterdheid onder de elite³⁷. Deze twee factoren zorgden ervoor dat er in toenemende mate oorkondes en boeken werden gebruikt om niet alleen geestelijken, maar ook elite te voorzien van informatie, zoals documenten die bezit van land aanduiden.³⁸ Vanaf de negende eeuw gingen ook boeken een belangrijkere rol spelen. Door Æthelstan werden boeken als gift gegeven aan kerken, om de band met geestelijken en kerkelijk leiderschap te versterken.³⁹ Boeken werden in toenemende mate voorgelezen, ook voor elite. De Angelsaksen waren zich bewust van de kracht van het boek; het kon complexe en betekenisvolle informatie overbrengen. Het boek beïnvloedde daarom in toenemende mate de relatie tussen koning, geestelijke en elite.⁴⁰

OEO dient als boek om ideologische ideeën over het Angelsaksisch koningschap te versterken, ondanks dat het de geschiedenis ruim voor de Angelsaksische periode omschrijft. Dit argument wordt versterkt door de veranderende thematiek van OEO ten opzichte van het origineel. De nadruk in het boek ligt meteen op het koningschap, in plaats van op de rol van God in het algemeen. Zo begint hoofdstuk 2 van OEO direct met de mythische koning Ninus van Assyrie, 'de eerste man die als koning de wereld regeerde', in plaats van met de creatie van de wereld en de zondvloed, zoals Orosius dat

³⁶ Roach, L., *Kingship and Consent in Anglo-Saxon England, 871–978: Assemblies and the State in the Early Middle Ages* (Cambridge 2013), 208-212.

³⁷ Meer informatie over het educatieprogramma in hoofdstuk 3 van deze scriptie.

³⁸ D. Pratt, 'Kings and books in Anglo-Saxon England', *Anglo-Saxon England* 43 (2014), 305-306.

³⁹ Pratt, 'Kings and books', 302.

⁴⁰ Ibidem, 376-377.

deed.⁴¹ De focus op koningschap, met name op wie er regeert, wordt doorgezet in de rest van boek I. Hierin wordt niet alleen verteld hoe het Assyrische koningschap ten einde kwam, maar ook direct wie het overnam. Orosius noemt pas later in het boek wie het overnam.⁴² Daarnaast legt OEO meer nadruk op de relatie tussen koningschap en God. Het gaat uitgebreider in op hoe het christelijke Rome beter af is dan de andere wereldrijken en het legt nadruk op dat God bepaald wie koning wordt en over het land zal regeren.⁴³ Waar Orosius' *Historiarum Adversum Paganos* vooral een universele geschiedenis is, verschuift OEO dus meer naar een imperiale geschiedenis. OEO legt nadruk op het koningschap, de relatie tussen God en koning en de relatie tussen elite en koning, om zo de wereldrijken die beschreven worden in Angelsaksisch perspectief te plaatsen. Het moest ook het elite publiek overtuigen van het belang van de relatie tussen elite en koning. De elite lezer dient een connectie te maken tussen het Angelsaksische rijk waar hij onderdeel van uit maakt en de eerdere rijken. Het volgende hoofdstuk, dat het deel over Alexander de Grote in OEO behandelt, laat zien hoe de relatie tussen elite en koning op de voorgrond staat en hoe met Angelsaksisch perspectief gebeurtenissen worden geanalyseerd en gerechtvaardigd. Het is een goed voorbeeld van hoe het boek ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap verspreid.

2. Casestudy 1: Het deel van OEO gewijd aan Alexander de Grote

Het deel van OEO over Alexander de Grote is een goed voorbeeld voor op wat voor manieren OEO het Angelsaksische koningschap versterkt. Alexander de Grote wordt in dit deel van OEO als model gebruikt voor goed en slecht koningschap, waarbij de focus ligt op zijn (helden)daad. Het motief van de adaptatie komt in dit hoofdstuk duidelijk naar voren. Waar in *Historiarum Adversum Paganos* informatie over Alexander de Grote voorkomt in hoofdstuk zestien tot en met twintig, staat in OEO alle informatie over Alexander de Grote in hoofdstuk negen.⁴⁴ In OEO zijn bijna alle 38 hoofdstukken uit boek VI volledig gewijd aan individuele Romeinse keizers, terwijl in *Historiarum*

⁴¹ Orosius, *The Old English History*, 57.

⁴² Leneghan, 'Translatio Imperii', 680-682.

⁴³ Orosius, *The Old English History*, 99, 101, 105. Zie ook Leneghan, 'Translatio Imperii', 683-686.

⁴⁴ Khalaf, 'A Study on the Translator's Omissions', 201.

Adversum Paganos geen enkel hoofdstuk volledig aan een enkele keizer is gewijd. Het deel van OEO over Alexander de Grote begint met een korte omschrijving van de gebieden die hij heeft veroverd. Orosius reflecteert hierop en dit is een voorbeeld van waar OEO verschilt van *Historiarum Adversum Paganos*:

Historiarum Adversum Paganos:

Met zulk klein leger, zou ik niet kunnen zeggen wat verrassender is; het feit dat hij de hele wereld kon veroveren of dat hij de schaamteloosheid had om het aan te vallen.⁴⁵

OEO:

Ik weet niet wat wonderbaarlijker is, zei Orosius, dat hij met een klein leger het grootste deel van de wereld over kon nemen, of dat hij met zulk klein leger zoveel aandurfde.⁴⁶

In OEO is de beschrijving van Orosius' reactie veel positiever. In de passage van OEO wordt ten eerste de nadruk gelegd op zijn kleine leger, door het twee keer te benoemen. Daarnaast laat OEO de 'schaamteloosheid' uit *Historiarum Adversum Paganos* achterwege en heeft het over het 'aandurven'. De toon in OEO is duidelijk positiever. De schrijver leidt hiermee het onderwerp in waar dit hoofdstuk vooral om draait: goed koningschap tegenover slecht koningschap en het belang van een goede relatie tussen elite en koning.

In dit hoofdstuk valt ook af te leiden dat OEO is geschreven voor een elite publiek. Naast dat verschillende passages specifiek bedoeld voor militaire leiders en geestelijken zijn weggelaten, zoals eerder vermeld in de inleiding, ligt hier de nadruk op de relatie van Alexander de Grote met zijn onderdanen, met name zijn leger. De gebieden die Alexander de Grote veroverde met zijn leger worden opgenoemd en er staat dat hij steeds strijdlustiger en hebberiger werd in het veroveren van land. Maar ook hier is een iets positievere toon te vinden in vergelijking met het origineel. Het kan als volgt worden samengevat: Tijdens een feestmaal, waarbij zowel Alexander als zijn onderdanen

⁴⁵ Eigen vertaling vanuit het modern Engels (origineel Latijn). Bron: Ibidem, 202.

⁴⁶ Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English History*, 185. Originele tekst: 'Nat ic, cwæð Orosius, hwæðer mare wundor wæs, þe þæt he swa mid lytle fultume þone mæstan dæl pisses middangeardes gegan mehte, þe þæt he mid swa lytle weorode swa micel anginnan dorste.'

hadden gedronken, ontstond er een discussie over wie meer heldendaden had verricht, Alexander of zijn vader Filip. Clitus, legerofficier van Alexander en eerder legerofficier van Filip, zei dat Filip meer heldendaden had verricht. Hierop vermoord Alexander hem.⁴⁷ *Historiarum Adversum Paganos* noemt dit 'schandelijk', 'onnodig' en dat het het feestmaal heeft 'bevekt'.⁴⁸ OEO noemt echter geen enkel van deze woorden en benadrukt dat Clitus zijn uitspraak deed vanuit 'oude loyaliteit'. OEO verandert deze gebeurtenis van iets dat om persoonlijke redenen is gebeurd, naar een kwestie van loyaliteit. OEO geeft er dus een meer politieke, militaire draai aan.⁴⁹

Er zijn twee stukken in de tekst die het belang van een goede relatie met de onderdanen aanduiden. Het eerste voorbeeld is als volgt: Alexander de Grote komt aan bij een fort, ziet niemand en besluit over de fortmuur te klimmen, waarop hij aangevallen wordt door de bewoners van het fort. Alexander wordt geraakt door een pijl vlak onder zijn borst, maar geeft zich niet gewonnen. Doordat de bewoners zo op hem gefocust zijn, merken ze niet dat Alexander's leger ondertussen binnen is gekomen en zo uiteindelijk het fort en de bijhorende stad over kan nemen. Er wordt weer gereflecteerd op deze gebeurtenis, maar het is dit keer toegevoegd door de vertaler:

Ik weet niet wat wonderbaarlijker is, dat hij alleen zichzelf verdedigde tegen alle mensen in het fort, of dat, toen er help kwam, hij zich door de menigte stootte en degene vermoordde die hem eerder geschoten had; of de toewijding van de soldaten toen zij er zeker van waren dat hun heer controle had over zijn vijanden, levend of dood, maar niet opgaven met het aanvallen van de muur om hun leider te wreken, ook al vonden zij hem, rustend op zijn knie en uitgeput.⁵⁰

Het is een goed voorbeeld van hoe dit boek de lezer moet overtuigen van, ten eerste, de daden en kwaliteiten van een goede koning, zoals we eerder al zagen in hoofdstuk 1. Hij moet niet alleen een goede vertegenwoordiger van Christus zijn, maar ook een goede legerleider; oftewel krijgerskoning. Ten tweede versterkt dit stuk het belang van een

⁴⁷ Ibidem, 192-193.

⁴⁸ Khalaf, 'A Study in the Translator's Omissions', 204-205.

⁴⁹ Ibidem, 206.

⁵⁰ Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English History*, 194-197.

goede relatie tussen een koning en zijn onderdanen. De reflectie benadrukt de loyaliteit van de onderdanen van Alexander en hoe belangrijk deze loyaliteit is. De soldaten worden geprezen voor hun toewijding, moed en kracht en het belang hiervan.

Als we de situatie van het Angelsaksische rijk in acht nemen rond de tijd dat deze adaptatie werd vervaardigd, wordt de connectie tussen het verhaal van Alexander de Grote en de situatie in het Angelsaksische hof duidelijk. De Angelsaksen waren in de late negende en vroege tiende eeuw veel in gevecht met de Vikingen; een koning als sterke legerleider was daarom van belang. Tegelijkertijd groeide het Angelsaksische rijk door de annexatie van Mercia en Kent. Hierdoor werden de elite bijeenkomsten met de koning, waar nieuwe wetten werden vastgelegd, belangrijker en groter. De elite en koning werden steeds afhankelijker van elkaar. Het is hierdoor dus een logische stap van de vertaler, gezien de situatie in het Angelsaksische rijk, om een reflectie als deze toe te voegen.

Het feit dat het toegevoegd is door de vertaler en er in *Historiarum Adversum Paganos* niet op gereflecteerd wordt, is een goed voorbeeld van het belang van adaptatie. Door dit stuk tekst toe te voegen, wordt de lezer direct meegenomen in het Angelsaksisch gedachtegoed en krijgt de eerder omschreven gebeurtenis een diepere lading. Dit voorbeeld laat zien dat deze adaptatie niet alleen een op zichzelf staand product is, maar ook een proces. De vertaler heeft zorgvuldig het origineel bestudeerd, met een duidelijk doel voor ogen. Hij is vervolgens nauwkeurig gaan selecteren wat er weggelaten diende te worden en wat er moest worden toegevoegd om het werk aan dit doel te laten voldoen. De auteur van OEO heeft zich de vertaling toegeëigend en tegelijkertijd geprobeerd zo veel mogelijk het origineel te erkennen, oftewel: zijn aanpassingen zo vorm te geven dat ze passen bij de originele tekst. Het resultaat is een uitgebreide, intertekstuele band tussen de twee werken. Alle drie de kenmerken van Hutcheon's adaptatietheorie komen in het deel van OEO over Alexander de Grote naar voren.⁵¹

⁵¹ Zie inleiding van deze scriptie voor de drie kenmerken van adaptatie en Hutcheon, *A Theory of Adaptation*, 7-10.

Het verhaal van Alexander de Grote in boek drie, hoofdstuk negen, eindigt met zijn dood. Ook hier is een groot verschil met *Historiarum Adversum Paganos* waarneembaar. Beide noemen dat hij is vermoord door een onderdaan, maar de reden verschilt:

In *Historiarum Adversum Paganos* staat:

Alexander ging dood in Babylon, toen, nog steeds bloeddorstig, hij het gif dronk gegeven door een minister wiens gretigheid hij niet had kunnen straffen.⁵²

OEO:

Toen Alexander thuiskwam in Babylon was hij nog steeds dorstig voor menselijk bloed, maar toen zijn kompanen zich realiseerden dat hij nog steeds niet wilde stoppen met vechten, en hij hemzelf zei dat hij naar Afrika wilde gaan, discussieerden de bekerdragers onderling hoe zij zijn leven konden beëindigen. Ze gaven hem gif te drinken en hij gaf zijn leven op.⁵³

In *Historiarum Adversum Paganos* staat dat hebberigheid en jaloezie van zijn onderdanen hem het leven hebben gekost. Zij waren jaloers op wat hij allemaal bereikt had. In OEO wordt de actie van zijn onderdanen gerechtvaardigd.⁵⁴ Wanneer Alexander's onderdanen zich realiseren dat hij nooit zal stoppen met veroveren, dat het hem nooit genoeg is, besluiten ze hem te vermoorden. Deze aanpassing past bij de Angelsaksische ideologie wat betreft een koning. Eerder zagen we al dat aan de hand van dit verhaal duidelijk werd dat een koning een goede legerleider, oftewel krijgerskoning, moet zijn. Nu komen, aan de hand van dit stuk, ook duidelijk de Angelsaksische waarden van bescheidenheid en ingetogenheid, wat betreft koningschap, naar voren.

Het verhaal van Alexander de Grote is dus op zo een manier aangepast dat het als voorbeeld dient voor goed en slecht koningschap en hoe belangrijk de relatie met onderdanen (met name elite) is. Ten eerste valt op dat de vervaardiger van OEO zijn

⁵² Eigen vertaling vanuit het modern Engels. Bron: Khalaf, 'A Study in the Translator's Omissions', 206.

⁵³ Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English History*, 198-199.

⁵⁴ Ibidem, 206-207.

verhaal in een enkel hoofdstuk heeft geplaatst, waarschijnlijk om zijn argument te versterken. Ten tweede wordt er, op een positievere manier dan in *Historiarum Adversum Paganos*, ingegaan op de vele heldendaden van Alexander de Grote door nadruk te leggen op zijn 'kleine leger'. Daarnaast wordt het belang van loyaliteit van onderdanen benadrukt door de moord op Clitus te rechtvaardigen en de loyaliteit van de soldaten die Alexander redden uit het fort te benadrukken. Tot slot wordt de moord op Alexander de Grote in OEO gerechtvaardigd, door het toe te schrijven aan de hebberigheid van Alexander de Grote zelf, wat haaks staat op de ideologische idealen van Angelsaksisch koningschap. In het volgende hoofdstuk wordt gekeken naar hoe OEO de politieke ambities van het Angelsaksische hof versterkt, met nadruk op *translatio imperii*, identiteitsvorming en het educatieprogramma van Alfred de Grote.

3. OEO als versterking van de politieke ambities van het Angelsaksische hof

De overname van ideeën van de Karolingen omtrent ideologie had niet alleen betrekking op koningschap, zoals behandeld in hoofdstuk 1. Het vindt ook zijn doorwerking in de verbeelding van het Angelsaksische rijk en de politieke ambities van het Angelsaksische hof. Deze verbeelding en ambities zijn gestoeld op het fenomeen *translatio imperii*: het idee dat het Romeinse keizerschap niet is geëindigd bij de val van Rome, maar dat het keizerschap telkens wordt geërfd door een volgend rijk. De Karolingen zagen zichzelf als deze opvolgers.⁵⁵ Na Karel de Grote nam de macht van de Karolingen echter af en was hun rijk verdeeld. Dit zorgde er echter wel voor dat de Angelsaksen meer toenadering konden zoeken tot de Karolingen, wat werd gedaan door middel van politieke allianties. Zo trouwde de vader van Alfred de Grote, koning Æthelwulf met de kleindochter van Karel de Grote, Judith. Zij was zo gewild dat na Æthelwulf's dood, zoon Æthelbald met haar trouwde.⁵⁶

Rond de periode dat OEO werd gemaakt, werd dus door het Angelsaksische hof actief de connectie tussen de Angelsaksen, Rome en Karolingen gepromoot, om aan te geven

⁵⁵ Luscombe, D.E., 'Introduction: the formation of political thought in the west' in Burns, J. H., *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450* (Cambridge 2008), 165-166.

⁵⁶ Leneghan, 'Translatio imperii', 665-667.

dat zij wellicht de mogelijke opvolgers van het Romeinse keizerschap zouden kunnen worden. in OEO komt dit tot uitdrukking in de terugkerende beschrijvingen van Rome. Er wordt meermaals benadrukt hoe heidense rijken uit elkaar vallen en het christelijk Rome voort blijft bestaan. *Historiarum Adversum Paganos* noemt Rome, na de plundering van Rome in 410, de ‘verbrande, ingenomen (...) godslasterlijke stad.’⁵⁷ OEO claimt dat geen enkel huis opzettelijk was verbrand en dat de inname ‘met zeer weinig geweld’ verliep. Het maakt geen negatieve opmerkingen over de stad.⁵⁸ Deze verschillen benadrukken het fenomeen *translatio imperii*.

Het idee van *translatio imperii* valt onder andere ook te zien in de Angelsaksische Kroniek. De Angelsaksische kroniek bestaat uit annalen: korte verslagen van gebeurtenissen, gecategoriseerd per jaar en verder veelal geanonimiseerd en ongedateerd.⁵⁹ Maar de negende eeuwse Angelsaksische Kroniek, geproduceerd aan het hof van Alfred de Grote, is geen feitelijke opsomming van gebeurtenissen. Het is vooral een politieke tekst, in de zin van dat het de regeerperiode van Alfred viert en legitimeert.⁶⁰ Een goed voorbeeld hiervan zijn de annalen van de jaren 853 en 854.⁶¹ Hierin staat vermeld dat koning Æthelwulf zijn zoon Alfred naar Rome stuurde en paus Leo IV (790-855) ontmoette. Paus Leo IV wijdde hem in tot koning⁶² en adopteerde hem als zijn spirituele zoon. In dezelfde periode vertrekt ook Æthelwulf voor een jaar naar Rome. Als hij twee jaar later sterft, wordt een opsomming gegeven van zijn voorvaderen waarin duidelijk wordt dat Æthelwulf afstamt van een zoon van Noach, van Adam en uiteindelijk van Christus zelf.⁶³ Deze passage laat zien dat er een sterke connectie met Rome wordt gecreëerd en er wordt verwezen naar de kroning van Karel de Grote die plaatsvond in Rome. De basis van deze motieven ligt in de vrome christelijkheid van de personen die worden beschreven.

⁵⁷ Orosius, *The Seven Books of History*, 355.

⁵⁸ Eigen vertaling vanuit het Oudengels. Bron: Orosius, *The Old English History*, 414-415. Brontekst: ‘mid swa lytlum niþe’.

⁵⁹ P. Stafford, *After Alfred: Anglo-Saxon chronicles and Chroniclers, 900-1150* (Oxford 2020), 3.

⁶⁰ Stafford, *After Alfred*, 51.

⁶¹ Leneghan, ‘*Translatio imperii*’, 664-665.

⁶² *Ibidem*, 664-665.

⁶³ Anoniem, *The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. J.I. Ingram en J.A. Giles (1847), ‘A.D. 854’, geraadpleegd via <https://www.gutenberg.org/cache/epub/657/pg657.html>

De Angelsaksische Kronieken en OEO zijn onderdeel van een politieke campagne om de bevolking van het rijk waar de Angelsaksische koningen over regeerden, te verenigen. Dit gebeurde ten eerste om sterker te staan tegenover de Denen, die in de loop van de negende eeuw steeds meer grond in Engeland hadden ingenomen. Ten tweede kwam Mercia vanaf 880 onder Angelsaksisch bewind te staan. De onderkoning van Mercia trouwde met de dochter van Alfred om de band tussen de twee gebieden te versterken. Het is vanaf deze periode dat in de geschriften, geschreven in de volkstaal, steeds meer gebruik wordt gemaakt van het woord *Angelcynn* (Engelsen).⁶⁴ Door het gebruik van *Angelcynn* in plaats van verwijzen naar de Saksen, worden ook de andere bevolkingsgroepen uit Mercia en Kent erbij betrokken. De Denen konden nu gezien worden als de gezamenlijke vijand, de heidense ‘ander’, waar in naam van God tegen gestreden moet worden.⁶⁵ In OEO wordt ook een keer gebruikt gemaakt een vorm van *Angelcynn*, namelijk *Engle*.⁶⁶ Dit staat in boek I, hoofdstuk 1, in het toegevoegde reisverslag van Ohthere. Ohthere reisde langs de huidige Noord-Duitse en Deense kust, waarna het boek vervolgens noemt ‘De Engelsen woonden in dit gebied voordat zij naar dit land kwamen.’⁶⁷ Hier komt niet alleen de gezamenlijke, gecreëerde identiteit naar voren, maar wordt er ook verwezen naar een gedeelde geschiedenis, waarbij de nadruk ligt op eenzelfde herkomst.⁶⁸

Om de poging tot een gezamenlijke identiteit te laten slagen, was het belangrijk dat de bevolking zou leren lezen. De Latijnse werken die in de negende en tiende eeuw in het Oudengels werden geadapteerd, werden zo aangepast dat ze Angelsaksische ideologie verspreidden. Het Angelsaksische hof maakte gebruik van de al bestaande status van deze werken. Zo konden deze verhalen bijdragen aan identiteitsvorming. Dat dit een belangrijk punt van aandacht was voor het Angelsaksische hof, met name tijdens de regeerperiode van Alfred de Grote, blijkt niet alleen uit de vele adaptaties van Latijnse werken uit die tijd: het toegevoegde voorwoord van de Oudengelse vertaling van *Regula*

⁶⁴ S. Foot, ‘The Making of Angelcynn: English Identity before the Norman Conquest’, *Transactions of the Royal Historical Society* 6 (1996), 25-26.

⁶⁵ Foot, ‘The Making of Angelcynn’, 28.

⁶⁶ Vertaald als ‘the English’ door Godden. Bron: Orosius, *The Old English History*, 42-45.

⁶⁷ Eigen vertaling vanuit het Oudengels. Bron: Orosius, *The Old English History*, 42-45. Brontekst: ‘On þæm landum eardodon Engle, ær hi hider on land coman.’

⁶⁸ zie hoofdstuk 4 van deze scriptie voor een uitgebreidere analyse van Ohthere’s reisverslag.

Pastoralis, geschreven in Alfred's naam, biedt meer context. *Regula Pastoralis* is een traktaat over goed rentmeesterschap en leiderschap, eind zesde eeuw gemaakt door paus Gregorius de Grote.⁶⁹ Het Oudengelse voorwoord dient als aanbeveling van de tekst aan de lezers en als verantwoording van de tekst.⁷⁰ Historici gingen er eerst vanuit dat dit werk en soortgelijke werken daadwerkelijk waren geschreven door Alfred, maar onderzoek heeft uitgewezen dat dit veelal niet het geval was.⁷¹ In het voorwoord staat dat het Latijn leren enorm is achteruit gegaan sinds de vele tientallen jaren aan Vikingaanvallen. Het Angelsaksische rijk trok eerst buitenlandse geleerden aan vanwege haar kennis, maar moest nu juist kennis uit het buitenland halen. Er wordt aanbevolen om een programma op te starten waarbij belangrijke werken in het Latijn worden vertaald naar het meer wijdverspreide en toegankelijker Oudengels. De 'jongeren' moeten daarnaast geleerd worden om hun eigen taal te lezen.⁷² Zoals Malcolm Godden heeft beargumenteerd, lijkt deze passage opvallend veel op een voorwoord dat werd geschreven in naam van Karel de Grote, als onderdeel van Paulus Diaconus' (728-799) *Homiliae*.⁷³ Ten eerste is de schrijfstijl en vormgeving van het Angelsaksische voorwoord hetzelfde als het Karolingische voorwoord van *Homiliae*. Ten tweede bevat het grotendeels dezelfde inhoud: Alfred's voorwoord adresseert de lezers op dezelfde manier, kaart eveneens de nalatigheid van kennis aan en de factoren die hierbij een rol speelden en spoort ook aan om meer aandacht aan kennis te besteden.⁷⁴

Karel de Grote initieerde in zijn tijd de zogenoemde Karolingische Renaissance, een educatieprogramma dat gericht was op kennisvergaring en herwaardering van Latijnse werken. De schrijver, in naam van Alfred de Grote, doet hier een poging hetzelfde voor het Angelsaksische rijk te bereiken. Er zijn echter twee grote verschillen. Ten eerste pleit de schrijver in naam van Alfred voor het leren in de volkstaal, in plaats van het leren van Latijn. Ten tweede spreekt hij leken toe in plaats van enkel geestelijken, zoals de schrijver in naam van Karel de Grote dat deed. Dit valt te zien aan het feit dat de

⁶⁹ The British Library, 'King Alfred's Translation of the Pastoral Care', geraadpleegd 20 mei 2021 via <https://www.bl.uk/collection-items/king-alfred-translation-of-the-pastoral-care>

⁷⁰ M. Godden, 'Prologues and Epilogues in the Old English Pastoral Care and Their Carolingian Models', *Journal of English and Germanic Philology* 110-4 (2011), 449.

⁷¹ Godden, 'Prologues and Epilogues', 442.

⁷² Ibidem, 459-460.

⁷³ Ibidem, 449-453.

⁷⁴ Ibidem, 449-453.

Angelsaksische schrijver verwijst naar bisschoppen in de derde persoon.⁷⁵ Hij lijkt vooral de leek aan te willen spreken en die aan te sporen tot kennisvergaring. Alfred de Grote wordt niet enkel neergezet als opvolger van Karel de Grote wat betreft zijn educatieprogramma, hij wordt ook neergezet als geleerde en wordt verbeeld als de derde in lijn van grote evangelisten, na Augustinus en Gregorius in het vers gedeelte van het voorwoord. Doordat, volgens deze tekst, Alfred persoonlijk zou hebben gezorgd voor de verspreiding van de Oudengelse *Regula Pastoralis*, krijgt de vervaardiging van dit werk een status als belangrijk cultureel en politiek event.⁷⁶

Hoe dan ook toont het voorwoord aan dat er door het Angelsaksische hof veel aandacht wordt besteed aan Oudengelse adaptaties van Latijnse werken. Door het toegevoegde voorwoord wordt *Regula Pastoralis* onderdeel van het educatieprogramma van het Angelsaksische hof. Net als in OEO, wordt het werk in dienst gesteld van een breder, educatief programma en zijn beide een adaptatie. Tegelijkertijd worden ideeën van *translatio imperii* gelegitimeerd. Hoe dit wordt gedaan wordt verduidelijkt in hoofdstuk 4, waarin de toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan worden behandeld. Deze verhalen dragen bij aan de legitimering van de Angelsaksen als opvolgers van de Karolingen en benadrukken de superioriteit van de Angelsaksen als verenigde bevolkingsgroep.

4. Casestudy 2: De toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan in OEO

De reisverslagen van Ohthere en Wulfstan zijn twee korte, toegevoegde verhalen die tussen de beschrijvingen van geografische gebieden staan in boek I, hoofdstuk 1. Dat het toegevoegde verhalen zijn, is duidelijk: het zijn uitgebreide beschrijvingen die worden verteld door Ohthere en Wulfstan aan het hof van Alfred de Grote en de verhalen staan tussen korte beschrijvingen van de rest van de wereld, zoals die in de oudheid bekend was.⁷⁷ Deze verhalen zijn bijzonder, ten eerste omdat ze een van de

⁷⁵ Ibidem, 461.

⁷⁶ Ibidem, 471.

⁷⁷ Orosius, *The Old English History*, 37.

weinige geschreven verslagen zijn over Noord-Europa.⁷⁸ Ten tweede, omdat het feit dat deze verhalen zijn toegevoegd ons iets vertellen over het motief van de adaptatie en het wereldbeeld van de Angelsaksen.⁷⁹ Door (literatuur)historici zijn deze verhalen vaak los onderzocht van OEO, voornamelijk omdat ze een van de weinige geschreven bronnen over Noord-Europa zijn.⁸⁰ Maar het is juist nuttig om deze verhalen in relatie tot OEO te zien, omdat dit ook veel zegt over de betekenis en doel van OEO in het algemeen.

Daarnaast kunnen de reisverslagen van de Noorse edelman Ohthere en Wulfstan, waarvan we alleen de naam weten, niet zien als betrouwbare, onafhankelijke bronnen. De informatie die door deze karakters zou zijn verteld aan het hof van Alfred, is onderworpen aan Angelsaksisch gedachtegoed. Ohthere en Wulfstan zijn de hoofdpersonen van de verhalen en vertellen over hun leven in het noorden, zonder dat er vragen worden gesteld. Waarschijnlijk is dit niet hoe het is gegaan. Historica Dorothy Whitelock stelt dat deze verhalen door een Angelsaks zijn opgebouwd, aan de hand van directe vragen die aan Ohthere en Wulfstan zijn gesteld.⁸¹ Vervolgens is het zo opgeschreven en van extra commentaar voorzien, dat het de betekenis en doel van OEO dient.

De reisverslagen van Ohthere en Wulfstan zijn voorbeelden van *translatio imperii*; in dit geval het idee dat de Angelsaksen de volgende opvolgers zijn van het Romeinse keizerschap. Dit wordt in de teksten uitgedrukt op twee manieren. Ten eerste wordt de superioriteit van het Angelsaksische rijk benadrukt. Ten tweede wordt er verwezen naar de pre-christelijke geschiedenis van de Angelsaksen. Door deze verwijzingen wordt er een connectie gecreëerd tussen het Angelsaksische rijk en de noordelijke gebieden en legitimeert het een erfelijk recht op uitbreiding.

Dat de superioriteit van de Angelsaksen wordt benadrukt, zien we ten eerste aan de openingszin van Ohthere's reisverslag. Het verhaal begint met dat Ohthere aan zijn heer

⁷⁸ B. Allport, 'Home thoughts of abroad: Ohthere's Voyage in its Anglo-Saxon context', *Early Medieval Europe* 28-2 (2020), 256-257.

⁷⁹ Allport, 'Home thoughts of abroad', 256-257.

⁸⁰ Ibidem, 256-257.

⁸¹ Ibidem, 261.

Alfred vertelt dat hij het meest noordelijk woont van alle Noren.⁸² Het laat meteen zien dat, ook al is Ohthere geen Angelsaks, Alfred wel zijn heer is en boven hem staat. Daarnaast drukt het feit dat Alfred openstaat voor een reisverslag van een Noor ook macht uit. Het straalt uit dat het Angelsaksische rijk elite uit andere landen aantrekt en dat ze hiervoor open staan, ondanks de vele oorlogen met Vikingen. De Angelsaksen en Scandinaviërs waren namelijk ook handelspartners van elkaar. In Scandinavië waren meerdere handelsposten die uitgroeiden tot steden, waar de seizoensmarkten zorgden voor internationale handel. Wat Noorwegen betreft is de belangrijkste Viking handelspost Kaupang (wat letterlijk marktplaats betekent). De markt hier zorgden voor de komst van onder andere Angelsaksische, Frankische en Arabische handelaren. Dit is te bewijzen uit de vele voorwerpen en munten die in plaatsen als Kaupang zijn gevonden. Zo zijn er in Viking handelsplaatsen in totaal 21.000 Angelsaksische zilveren munten gevonden uit de negende en tiende eeuw.⁸³

Ten tweede laat het commentaar wat de schrijver heeft op Ohthere ook superioriteit van de Angelsaksen zien. Wanneer Ohthere vertelt over hoe hij een rijke edelman is, een van de rijkste van zijn landgenoten, heeft de schrijver het volgende commentaar:

Hij was een van de meest belangrijke mannen in dat land, maar hij had niet meer dan twintig koeien, twintig schapen en twintig varkens, en het kleine stuk land wat hij bezat ploegde hij om met paarden.⁸⁴

De schrijver uit hier kritiek op de weelde die Ohthere claimt te hebben. Ohthere's weelde wordt in twijfel getrokken, in ieder geval is hij voor Angelsaksische begrippen niet rijk te noemen. Zo waren de Angelsaksen gewend om land om te ploegen met ossen.⁸⁵ Het feit dat Ohthere dit niet deed wordt als minderwaardig gezien. Het drukt tegelijkertijd de superioriteit van de Angelsaksen uit. Het lijkt hier dan ook het doel van de schrijver om de Angelsaksische elite lezer te laten beseffen dat hij het in het

⁸² Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English History*, 36-37.

⁸³ J. Haywood, *The Penguin Historical Atlas of the Vikings* (Londen 1995), 39-39.

⁸⁴ Eigen vertaling vanuit het Oudengels met behulp van de modern Engelse vertaling. Bron: Orosius, *The Old English History*, 40-41.

⁸⁵ M. McKarracher, *Farming Transformed in Anglo-Saxon England: Agriculture in the Long Eighth Century* (Oxford 2018), 51-52.

Angelsaksische rijk, ook al is hij niet een van de rijksten van zijn land, hij het beter heeft dan in andere landen, dankzij regelgeving en het educatieprogramma. De Noorse elite wordt hier dus vergeleken met de Angelsaksische elite. Wellicht was de Angelsaksische elite zich ervan bewust dat er in Scandinavië de connectie tussen elite onderling minder sterk was en er geen geschreven afspraken werden gemaakt tussen elite en koning, wat betreft landeigendom en autoriteit. Scandinaviërs hadden daarom sneller concurrentie van andere elite en moesten oppassen voor overname.⁸⁶ De vergelijking in OEO past bij het educatieprogramma dat Alfred had opgesteld, met als doel de Angelsaksische elite wijzer en capabeler te maken. De vergelijking helpt de Angelsaksische lezer een gevoel van superioriteit te ontwikkelen.

Er wordt op twee manieren verwezen naar de pre-christelijke geschiedenis van de Angelsaksen. Ten eerste wordt de lezer meegenomen naar het gebied waar zijn voorouders leefden. Zoals al eerder vermeld in hoofdstuk 3, wordt er in het verhaal gebruik gemaakt van het woord *Engle*, oftewel *Engelsen*, een begrip dat wordt gebruikt om een gezamenlijke identiteit uit te drukken. De gebieden waar Ohthere en Wulfstan langs varen worden uitvoerig beschreven. De andere gebieden, die ook in *Historiarum Adversum Paganos* voorkomen, worden voornamelijk beschreven met enkel zinnen als 'dit land ligt ten oosten van dit land, westelijk daarvan ligt (...)'.⁸⁷ Het feit dat de noordelijke gebieden zo uitgebreid worden beschreven en dat er wordt benadrukt dat 'de Engelsen daar leefden voordat ze hierheen kwamen', laat de interesse van de Angelsaksen zien in deze gebieden waar hun voorouders leefden.

Vervolgens wordt er in het reisverslag van Wulfstan uitgebreid ingegaan op een begravingsritueel in Estland. Zo wordt er door Wulfstan verteld dat voordat iemand wordt gecremeerd, diegene eerst in hun huis blijft liggen; hoe rijker diegene was, hoe langer diegene blijft liggen. In de tussentijd wordt er gedronken en paardenwedstrijden gehouden.⁸⁸ Dit ritueel wordt waarschijnlijk zo uitvoerig beschreven omdat het in bepaalde aspecten lijkt op het crematieritueel van de pre-christelijke Angelsaksen.

⁸⁶ B. Poulsen en S. Sindbæk, *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia* (Turnhout 2011), 26-27.

⁸⁷ Orosius, *The Old English History*, 25-36.

⁸⁸ Orosius, *The Old English History*, 44-47.

Mogelijk bepaalde de status van de Angelsaks die werd gecremeerd de duur en de mate waarin de persoon werd geëerd.⁸⁹ Ook wordt de overledene, aldus Wulfstan, gecremeerd met zijn wapens en kleding.⁹⁰ Dit werd in pre-christelijk Angelsaksisch Engeland ook gedaan. Zo wordt een connectie gecreëerd tussen de noordelijke bewoners en de pre-christelijke Angelsaksen. Het zou met deze twee voorbeelden een erfelijk recht op de gebieden kunnen legitimeren.

De toegevoegde reisverslagen van Ohthere en Wulfstan creëren een besef van waar de Angelsaksen staan in de wereld. Het is een uitdrukking van hun superioriteit die zij hebben verworven dankzij, in hun ogen, de verchristelijking en het educatieprogramma. Ook benadrukken deze teksten het idee van *translatio imperii* door te verwijzen naar een verenigde Angelsaksisch identiteit die hun oorsprong vindt in de beschreven, noordelijke gebieden. Aan de ene kant hebben deze toegevoegde verhalen dus een uitgebreide, intertekstuele band met het aangepaste werk: de verhalen staan tussen de geografische beschrijvingen van Orosius en focus van de toegevoegde verhalen is dan ook het geven van een geografische beschrijving. Deze toevoegingen zijn echter ook een creatieve en interpretatieve daad van toe-eigening, omdat de beschrijvingen zijn verweven met Angelsaksisch gedachtegoed over status, bezit en wereldbeeld. De reisverslagen zijn hiermee een goed voorbeeld van OEO als een adaptatie en als zowel een proces als product.

Conclusie

Deze scriptie heeft OEO behandeld als adaptatie. Door OEO te zien als zowel proces als product, kon er meer nadruk gelegd worden op de culturele omgeving waarin het werk is gemaakt. OEO is enerzijds een erkende omzetting van een ander herkenbaar werk, anderzijds is het onderworpen aan een creatieve en interpretatieve daad van toe-eigening. Het is niet enkel een vertaling, maar een zorgvuldig aangepast werk dat met een specifiek doel is gemaakt. Een doel dat duidelijk afwijkt van het doel van *Historiarum*

⁸⁹ K.E. Squires, 'The integration of microscopic techniques in cremation studies: A new approach to understanding social identity among cremation-practicing groups from early Anglo-Saxon England' in T. Thompson, *The Archeology of Cremation: Burned Human Remains in Funerary Studies* (Oxford 2015), 167-168.

⁹⁰ Orosius, *The Old English History*, 46-47.

Adversum Paganos. De vele toevoegingen, weglatingen en reorganisatie van informatie laten een uitgebreide, intertekstuele band zien tussen OEO en *Historiarum Adversum Paganos*. Er is nadruk gelegd op welke maatschappelijke kwesties er speelden en wat voor beleid er tijdens de vervaardigingsperiode van OEO van kracht was. Hierdoor konden de manieren waarop OEO Angelsaksisch koningschap en de politieke ambities van het Angelsaksische hof versterkt, worden ontdekt.

Het hoofdstuk over Alexander de Grote focust zich op goed en slecht koningschap en heeft sterke Angelsaksische en christelijke invloeden door concepten als hebbelijkheid en loyaliteit te benadrukken. Het onderstreept het belang van een goede relatie tussen koning en onderdanen. De reisverslagen van Ohthere en Wulfstan zijn een verbeelding van de politieke ambities van het Angelsaksische hof. Enerzijds omdat zij het idee van *translatio imperii* versterken door een connectie tussen het noordelijk landschap, noordelijke rituelen en de Angelsaksen te creëren. Anderzijds past de uitgebreide informatie en het superioriteitsgevoel wat bij de lezer wordt gecreëerd bij het educatieprogramma van Alfred, wat diende om de elite wijzer en capabeler te maken. Ook wordt in dit verhaal gebruik gemaakt van een vorm van *Angelcynn*, namelijk *Engle*, om het idee van een verenigde, Angelsaksische identiteit aan te duiden. Tot slot komt uit de casestudies ook naar voren dat OEO waarschijnlijk voor een elite publiek is geschreven. In het verhaal van Alexander de Grote wordt uitgebreid gereflecteerd op de interactie tussen de keizer en zijn onderdanen, terwijl dit in *Historiarum Adversum Paganos* uitblijft. In het reisverslag van Ohthere wordt een vergelijking getrokken tussen Noorse en Angelsaksische elite, met als doel een gevoel van superioriteit bij de Angelsaksische elite te creëren.

Voorbeelden van werken uit de vervaardigingsperiode van OEO uit hoofdstuk 1 en drie hebben laten zien dat OEO onderdeel is van een breder scala aan werken die de ideologische ideeën over Angelsaksisch koningschap en de politieke ambities van het Angelsaksische hof verspreiden en legitimeren. In de adaptatie van *De consolatione Philosophiae* van Boëthius werd de nauwe relatie tussen de Angelsaksische koning en elite benadrukt. Dit past bij de politieke ontwikkeling gedurende de late negende en vroege tiende eeuw; namelijk het toenemende aantal bijeenkomsten waarbij elite en de

koning nieuwe wetten en oorkondes bespraken. Het voorwoord uit de adaptatie van Gregorius' *Regula Pastoralis* laat zien dat het educatieprogramma van Alfred de Grote een belangrijk speerpunt was voor het Angelsaksische hof. Zij keken voor de invulling van dit programma nauw naar de Karolingische Renaissance. Een vergelijking van de biografie over Alfred door Asser met biografieën van de Karolingen laat de connectie tussen de Karolingen en Angelsaksen verder zien. Deze connectie loopt uit op het idee van *translatio imperii* dat ook in OEO terugkomt.

Dit alles laat zien dat OEO past binnen het Angelsaksische politieke beleid dat de band tussen elite en koning en elite onderling wil versterken door middel van educatie. Door het geschreven woord komt de elite meer in contact te staan met de Angelsaksische ideologie omtrent koningschap en worden de politieke ambities van het Angelsaksische hof gelegitimeerd. Deze scriptie heeft veel gesteund op eerder onderzoek door literatuurhistorici, maar heeft gepoogd middels een historische aanpak de betekenis en het doel van OEO te analyseren. De theorie van adaptatie gaf ruimte voor een bredere vorm van interpretatie.

Uiteraard is dit onderzoek naar OEO verre van volledig. Vervolgonderzoek zou zich bijvoorbeeld meer kunnen focussen op de handschriften. Aangezien OEO in twee manuscripten bewaard is gebleven, uit de tiende en elfde eeuw, is het interessant om te kijken naar de verschillen tussen deze twee versies. Door de latere versie te beschouwen als een adaptatie van een adaptatie, kunnen er interessante vergelijkingen worden getrokken in relatie tot de veranderende culturele omgeving. Daarnaast zou onderzoek naar de manuscripten waarin OEO zich bevindt, met nadruk op gebruikssporen, meer kunnen zeggen over het gebruik ervan door de Angelsaksische elite lezer.

Literatuurlijst

Bronnenuitgave

Anoniem, *The Anglo-Saxon Chronicle*, ed. J.I. Ingram en J.A. Giles (1847), 'A.D. 854', geraadpleegd via <https://www.gutenberg.org/cache/epub/657/pg657.html>

The British Library, 'Add MS 47967', geraadpleegd 15 juni 2021 via [http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add MS 47967](http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Add_MS_47967)

The British Library, 'Cotton MS Tiberius B I', geraadpleegd 15 juni 2021 via [http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Cotton MS Tiberius B I](http://www.bl.uk/manuscripts/FullDisplay.aspx?ref=Cotton_MS_Tiberius_B_I)

The British Library, 'King Alfred's Translation of the Pastoral Care', geraadpleegd 20 mei 2021 via <https://www.bl.uk/collection-items/king-alfred-translation-of-the-pastoral-care>

The Latin Library, 'Historiarum adversum paganos pauli orosii liber septimus', geraadpleegd op 18 juni 2021 via <http://www.thelatinlibrary.com/orosius/orosius7.shtml>

Orosius, P., *The Seven Books of History Against the Pagans*, ed. R.J. Deferrari (Washington D.C. 2001).

Orosius P. en anoniem, *The Old English history of the world: an Anglo-Saxon rewriting of Orosius*, Malcolm R. Godden ed. (Cambridge, MA, 2016).

Literatuur

Allport, B., 'Home thoughts of abroad: Othere's Voyage in its Anglo-Saxon context', *Early Medieval Europe* 28-2 (2020), 256-288.

Crossley-Holland, K., *The Anglo-Saxon World: An Anthology* (Oxford 2009).

De Blois L., en B. van der Spek, *Een kennismaking met de oude wereld* (Bussum 2017).

Foot S., 'The Making of Angelcynn: English Identity before the Norman Conquest', *Transactions of the Royal Historical Society* 6 (1996), 25-49.

Godden, M., 'Literacy in Anglo-Saxon England' in Gameson, R., *The Cambridge History of the Book in Britain Volume 1: 400-1100* (Cambridge 2012).

Godden, M., 'Prologues and Epilogues in the Old English Pastoral Care and Their Carolingian Models', *Journal of English and Germanic Philology* 110-4 (2011), 441-473.

Gretsch, M., 'Literacy and the uses of the vernacular' in Godden, M. R., *The Cambridge Companion to Old English Literature* (Cambridge 2013).

Haywood, J., *The Penguin Historical Atlas of the Vikings* (Londen 1995).

Hutcheon, L., *A Theory of Adaptation* (London/New York 2013).

Kershaw, P., 'Illness, power and prayer in Asser's Life of King Alfred', *Early Medieval Europe* 10-2 (2001), 201-224.

Khalaf, O., 'A Study on the Translator's Omissions and Instances of Adaptation in the Old English Orosius: the Case of Alexander the Great', *Filologia Germanica* 5 (2013), 195-222.

Leneghan, F., 'Translatio Imperii: The Old English Orosius and the Rise of Wessex', *Anglia* 133-4 (2015), 656-705.

Luscombe, D.E., 'Introduction: the formation of political thought in the west' in Burns, J. H., *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450* (Cambridge 2008).

McKarracher, M., *Farming Transformed in Anglo-Saxon England: Agriculture in the Long Eighth Century* (Oxford 2018).

McKitterick, R., *History and Memory in the Carolingian World* (Cambridge 2004).

Nelson, J.L., 'Kingship and empire' in Burns, J. H., *The Cambridge History of Medieval Political Thought c. 350 – c. 1450* (Cambridge 2008).

Poulsen, B. en S. Sindbæk, *Settlement and Lordship in Viking and Early Medieval Scandinavia* (Turnhout 2011).

Powell, T.E., 'The 'Three Orders' of society in Anglo-Saxon England', *Anglo-Saxon England* 23 (1994), 103-132.

Pratt, D., *The Political Thought of King Alfred the Great* (Cambridge 2007).

Roach, L., *Kingship and Consent in Anglo-Saxon England, 871–978: Assemblies and the State in the Early Middle Ages* (Cambridge 2013).

Smith, J.M.H., *Europe after Rome a new cultural history 500-1000* (Oxford 2007).

Squires, K.E., 'The integration of microscopic techniques in cremation studies: A new approach to understanding social identity among cremationpracticing groups from early Anglo-Saxon England' in T. Thompson, *The Archeology of Cremation: Burned Human Remains in Funerary Studies* (Oxford 2015).

Stafford, P., *After Alfred: Anglo-Saxon chronicles and Chroniclers, 900-1150* (Oxford 2020).